

ЗАВРШЕН ТРУД

Мрежа за подигање на свеста за опасностите од радикализација (РАН) на Западен Балкан

- Студиска посета

9–10 мај 2023 година, Париз, Франција

Управување со потребите на децата повратници

Клучни резултати

Во последните години, жените и децата од поранешните територии под контрола на ДАЕШ беа репатрирани во многу земји, вклучително и во Западен Балкан и земјите членки на ЕУ. Сепак, за овие земји, управувањето со децата повратници останува прилично нова задача која постојано се развива.

Може да се преземат најразлични мерки во периодот помеѓу пристигнувањето на децата и нивната успешна реинтеграција; воедно, многу релевантни чинители можат да имаат позитивна улога во поддршката на процесите на ресоцијализација на децата повратници.

За време на студиската посета во Париз, учесниците од ЗБ го посетија **Одделот за малолетничка правда** во рамките на француското **Министерство за правда** и се сретнаа со администратори и практичари за да разговараат за францускиот пристап кон управувањето со децата повратници. Покрај тоа, разговараа за различните мерки и механизми што во моментот се користат во нивните региони.

Во продолжение се наведени некои од клучните согледувања од состанокот.

1. Учесниците се согласија за суштинската важност на **пристапот на повеќе агенции** во поддршката на рехабилитацијата и ресоцијализацијата на децата повратници. Мултидисциплинарните тимови и мултисекторските перспективи се од суштинско значење и на национално и на локално ниво, во заедниците каде што ќе живеат децата.
2. Во повеќето случаи, **децата се враќаат во татковината со нивните мајки**. Жените повратници во Франција подлежат на кривични истраги и гонење; во Западен Балкан жените обично не влегуваат во системот на кривична правда. Наместо тоа, тие остануваат со своите деца и се интегрираат во програми за рехабилитација и реинтеграција надвор од системот на притворање.
3. **Улогата на судиите за малолетници** значително се разликува во францускиот контекст наспроти контекстот на Западен Балкан: во Франција, тие се одговорни за координирање на мерките што се применуваат за децата повратници. Во Западен Балкан, од друга страна, тие немаат никаква улога во процесот, што спречува воспоставување на интервенциите во јасна правна рамка.

Овој труд дава преглед на францускиот пристап кон управувањето и реинтеграцијата на децата повратници, накратко опишувајќи ги различните вклучени чинители и предизвиците кои произлегоа досега. Следува дискусија за воспоставените пристапи и мерки во регионот на Западен Балкан, вклучително анализа на разликите и сличностите со францускиот начин на поставеност, како и празнините и добрите практики кои се идентификувани од присутните практичари.

Францускиот пристап

Опсег на појавата

За помалку од една година, Франција има извршено репатријација на повеќе од 100 деца од Сирија и Ирак преку 3 големи операции (35 малолетни лица во јули 2022 година, 40 во октомври 2022 година и 32 на почетокот на 2023 година).¹ Покрај тоа, околу 200 деца се вратија во Франција автономно со своите семејства. Се смета дека околу 100 деца сè уште се наоѓаат во зоната на конфликтот. Поголемиот дел од децата кои досега се вратија во Франција се помлади од 10 години; нешто повеќе од половина се родени во Франција, а останатите во други земји, главно во Сирија и Ирак.

Децата се вратија во Франција преку еден од следниве патишта:

- некои семејства се вратија во Франција со користење на сопствени средства, при што француските власти дознаа за нивното враќање дури по нивното пристигнување;
- некои поединци и семејства се вратија според француско-турскиот протокол според кој е дозволено Турција да ги протера во Франција лицата кои се обидуваат да стигнат до Сирија (или да ја напуштат Сирија);
- многумина беа вратени од француските судски органи од камповите во североисточна Сирија, вклучително сирачиња, деца со критична здравствена состојба и деца со нивните мајки.

Франција усвои специфичен судски систем за постапување со повратниците, вклучувајќи ги и децата: систематските судски постапки се одржуваат под координација на националното обвинителство за борба против тероризмот (Parquet national anti-terroriste или PNAT). Децата повратници се во доменот на секторот за заштита на децата, бидејќи судијата за малолетници е одговорен за сите донесени судски одлуки. Условите за судско, медицинско и образовно управување со децата повратници беа дефинирани во меѓуминистерски документ во 2018 година² и дополнително беа изменети во април 2022 година; во документот се придава големо значење на улогата на истражниот судија против тероризам и на судијата за малолетници. Целта е преку мултидисциплинарна работа да му се овозможи на детето да има нормален живот и да има нормално детство.

Во случај на деца повратници, судијата за малолетници е клучен чинител кој го одредува обезбедувањето на образовна помош и социјална заштита на децата (вклучително згрижувачки семејства и/или сместување во посебни установи за сместување на деца) и ја координира нивната медицинска и психолошка проценка, уписот во училиште и децентрализираните форми на поддршка за да се приспособат на индивидуални семејни врски.³

Пристапот на повеќе агенции

Под координација на судството, во Франција се повикани различни чинители за да ги проценат и да ги решат потребите на децата повратници.

Одделот за малолетничка правда од Министерството за правда е одговорен за Проценката на образовната помош: обезбедување адаптирана грижа, утврдување дали родителите и/или поширокото семејство можат да ги исполнат потребите на детето и обезбедување клучни информации за неопходноста од последователна(и) мерка(и). Идејата е да се процени можноста за враќање на детето во неговото

¹ [Трета операција за репатријација на француски жени и деца од затворските логори во Сирија - Ослободување \(liberation.fr\)](#)

² [Légifrance - Национално право во сила - Циркулари и упатства - Упатство во врска со грижата за малолетниците при нивното враќање од областа на операциите на терористичките групи \(особено областа на Сирија и Ирак\) \(legifrance.gouv.fr\)](#)

³ [Изречено на 5 октомври 2022 година - Ерик Дупонд-Морети 05102022 Француски цихадисти | vie-publique.fr](#)

семејство/пошироко семејство. Целта е детето да се врати во своето семејство доколку се исполнети условите, што не е секогаш случај: не секогаш поширокото семејство ќе го познава детето и/или околината може да претставува ризик за детето.

Одделенскиот совет⁴ раководи со социјалната заштита во рамките на потенцијално згрижувачко семејство или посебни установи за сместување на деца и со поддршка од Одделот за малолетничка правда, спроведува годишна проценка на квалитетот на грижа на секој чинител кој е вклучен во управувањето со децата повратници.

Министерството за здравство ја координира првата проценка, споделувајќи ги со судијата за малолетници соматските и медицинско-психолошките наоди, како и препораките за можна долгорочна нега. Оваа евалуација се користи како основа за идентификување на потребите од краткорочна, среднорочна и долгорочна нега на соматско ниво (инфекција, неухранетост, хронични заболувања итн.), а исто така може да дијагностицира, преку медицинско-психолошки консултации, нарушувања на психичкото здравје (на пример, пост-трауматски стрес синдром). Регионалните здравствени агенции се одговорни за идентификување на структурите и професионалците кои можат да обезбедат соодветно следење на малолетниците и/или нивните семејства.

На крајот, **Министерството за образование** обезбедува поддршка за школување и образование, со цел да се развијат персонализирани планови за реинтеграција во училиштата. Фокусот е на децата со посебни потреби, особено на оние со ограничено познавање на францускиот јазик.

Во 2017 година, беше формирано посебно одделение на **Единицата за спречување на радикализација и поддршка на семејствата (CPRAF)**⁵ за да одговори на потребите на децата повратници. Чинителите во ова одделение се одговорни за споделување информации и за изготвување персонализирани планови за нега. Кога е можно, чинителите на одделението се среќаваат пред детето да пристигне во заедницата; потоа тие продолжуваат да се состануваат на квартално ниво, додека детето да стане полнолетно.

Предизвици

Постојат неколку предизвикувачки елементи и аспекти во управувањето со децата повратници, во однос на траумата што ја имаат доживеано во конфликтните зони, како и административните и емоционалните тешкотии кои се својствени за процесот на ресоцијализација и реинтеграција.

1) Граѓански статус и правни прашања

Децата кои се родени во конфликтни зони немаат граѓански статус или утврден доказ за потекло, а семејните врски може само да се претпоставуваат. Овој недостаток на законски признаен однос на родител и дете може да предизвика компликации во административна смисла, на пример, недостатокот на документи за идентитетот може да го попречи патувањето или пристапот до одредени услуги.

Може да се користи генетско тестирање за да се потврди идентитетот на детето и да се одреди потеклото на неговите родители, а со тоа и неговата подобност за државјанство. Сепак, генетското тестирање се смета за инвазивна мерка, а во Франција оваа постапка спаѓа под законска надлежност на граѓански судија, а не на

⁴ Одделенскиот совет е советодавно собрание на одделот како територијална заедница, формиран од одделенските советници кои се избрани за период од 6 години.

⁵ Единицата за спречување на радикализација и поддршка на семејствата (CPRAF), создадена во 2014 година, е специјално превентивно тело кое работи на локално ниво и со кое претседава префекторот (висок владин функционер), чија цел е поддршка на социјалната, образовната, медицинската, психолошката и/или професионалната грижа за потенцијално радикализирани поединци и нивните семејства.

судија за малолетници. Граѓанската постапка може долго да трае. Освен тоа, во одредени случаи, жените ја преземале улогата на мајка и се грижеле за сирачиња или деца кои биолошки не биле нивни, што значи дека не може законски да се претпостави дека сите жени кои се враќаат со деца се нивни мајки.

2) Социо-образовна реинтеграција

По нивното враќање, децата се соочуваат со повеќе предизвици во врска со нивните трауматски искуства во конфликтните зони: тие вклучуваат празнини во образованието, тешкотии во прилагодувањето на културните разлики и стигматизација по враќањето во Франција. Чинителите во социо-образовната реинтеграција на децата повратници може да се соочат со тешки задачи и одлучувачки избори, како што е објаснето подолу.

- a. **Семејство.** Родителите и/или поширокото семејство не се секогаш во можност да ги задоволат потребите на детето и да обезбедат безбедна и стабилна средина. Иако стабилниот семеен живот може да биде заштитен фактор, семејниот контекст во кој членовите ја споделуваат екстремистичката идеологија или не можат да ги обработат минатите искуства може да биде фактор на ризик. Во Франција, Одделот за малолетничка правда проценува дали семејството е подготвено да ги следи препораките за медицинска и социјална грижа.
- b. **Однос со мајката.** Додека биле во странство, децата што се враќале обично зависеле од поддршката од нивните мајки. Меѓутоа, штом мајките кои се вратени во татковината ќе станат предмет на истрага и гонење, нивните деца се одвојуваат од нивната (честопати единствена) референтна точка. Иако теоретски може да се организираат посети со мајки кои се во затвор (правата на посета ги одредува судијата за децата), во пракса ова може да биде тешко од логистички аспект доколку вклучува лет во друг град, за што се потребни соодветни документи за патување/идентификација. Мајките можат значително да влијаат (позитивно, но и негативно) врз исходот од процесите на рехабилитација и ресоцијализација.
- c. **Јазик.** Децата кои живееле во конфликтни зони може да говорат различен мајчин јазик од оној на нивната матична земја, што доведува до јазични бариери, тешкотии во воспоставувањето односи со врсниците, пристап до услуги и интегрирање во училиште. Овие согледувања може да важат и за поширока група на културни аспекти.

3) Улогата на професионалците

Експертите и професионалците кои учествуваат во управувањето со децата повратници може да почувствуваат притисок, а следствено и вознемиреност, што произлегува од извршувањето на нивните должности. Бидејќи враќањето на децата е релативно понова појава, предизвиците се донекаде нови за нив, а културните и јазичните бариери може да ја влошат веќе предизвикувачката состојба. На крајот, многу практичари се вклучени во управувањето и поддршката на децата повратници, при што секој од нив носи специфична професионална култура. Потребна е заложба за да се обезбеди ефективна координација на повеќе агенции во овој контекст. Обуката која вклучува различни професии се покажа како ефективна алатка, не само за зголемување на знаењето за постојните меѓуминистерски механизми и специјализираните вештини кои се потребни за помош во однос на траумата кај малите деца, туку и како алатка за создавање добри професионални односи меѓу релевантните засегнати страни.

Главни согледувања од дискусијата

Учесниците разговараа за воспоставените мерки и механизми за да се олесни социјалната реинтеграција на децата повратници, воедно вклучувајќи ги и разликите и сличностите меѓу споделените искуства за време на состанокот.

Заеднички предизвици и слични пристапи

Децата кои се враќаат од конфликтни зони имаат доживеано повеќекратни, тешки и трауматични искуства, што резултирало со нецелосен развој, нарушувања на спиењето и нарушувања при воспоставување емоционални односи, нарушени реакции на силна бучава и сериозни проблеми со учењето (особено во почетниот период по враќањето). Бидејќи некои од овие деца морале да преземат улоги на возрасни лица кога биле во Сирија или Ирак, може да им биде тешко да го прифатат нивниот статус на дете штом ќе се вратат. Покрај тоа, тие често биле охрабрувани да бидат таинствени и имаат тенденција да продолжат да се однесуваат така и по враќањето во татковината. Пристапите во Франција и во Западен Балкан се темелат на премисата дека децата се пред сè жртви и дека активностите и интервенциите треба да имаат за цел да го обезбедат најдобриот интерес на детето.

Во двата контекста, главната цел на мерките за рехабилитација и ресоцијализација е нормализирање на секојдневниот живот на децата. Запишувањето за школување и образование генерално се смета за клучно за оваа цел и постои консензус за потребата да се усвои пристап врз основа на поединечен случај, бидејќи за секоја ситуација се потребни приспособени мерки. Со оглед на физичките и психолошките трауми што децата би можеле да ги доживеат додека се во странство, вообичаена практика е да се вршат медицински контролни прегледи и проценки на потребите по пристигнувањето, за да се оформи понатамошниот пат.

Јазичните бариери и недостатокот на јасен правен статус за децата кои се родени во конфликтните области како што се Сирија или Ирак, можат да го попречат пристапот до услуги и негативно да влијаат на процесот на ресоцијализација. Недостатокот на заеднички културен идентитет може да биде проблем и за децата кои поголемиот дел од својот живот го поминале надвор од нивната земја на потекло. Во таа насока, беа промовирани одредени иницијативи за да се премости јазот и да се запознаат децата со националната историја и култура. Во Косово⁶, на пример, процесот на рехабилитација и ресоцијализација вклучува посети на музеи и релевантни историски локации за да се подобри разбирањето и емоционалната поврзаност со косовската култура. Во одредени земји, повратниците изразуваат скептицизам кон локалните заедници. Во Северна Македонија, на пример, на повратниците им беше тешко да им веруваат на локалните муслимански заедници од идеолошки причини; чинители во управувањето со повратниците (вклучувајќи ги и децата), оттука мораа дополнително да размислат за тоа со кои поединци/организации би било најдобро да се работи. Во оваа смисла, вклучувањето на свештенството може да има позитивно влијание, бидејќи наративите за кои станува збор може да вклучуваат (и користат) религиозни пораки, но тоа не е секогаш препорачливо бидејќи може да предизвика непосредна реакција на скептицизам.

Формирани се или се формираат локални и национални мултидисциплинарни тимови во земјите што примаат деца повратници. Во оваа смисла, покрај францускиот пристап кој е претставен погоре, може да се следат многу примери за добри практики во регионот на Западен Балкан, вклучувајќи го и следново.

- **Координативниот центар за борба против насилниот екстремизам** во Албанија, кој ги координира заложбите за сузбивање на насилниот екстремизам во земјата, вклучително и репатријација и рехабилитација на странски терористички борци и нивните семејства, а притоа се темели на опсежна мултидисциплинарна експертиза.
- **Одделението за превенција и реинтеграција**, воспоставено од Министерството за внатрешни работи на Косово, како и **меѓуинституционалната работна група** која се занимава со повратници, вклучително и деца, која се состои од чинители од областа на здравството, агенции за спроведување на законот, обвинители и релевантни претставници на министерства.

⁶ *Оваа ознака не е во спротивност со позициите за статусот и е во согласност со UNSCR 1244/1999 и Мислењето на МСП за прогласувањето независност на Косово.

- **Меѓуминистерска работна група** создадена во Северна Македонија за управување со враќањето и постапувањето со повратниците, под севкупна координација на **Националната координативна канцеларија за борба против тероризмот**.

Од претставените искуства на состанокот, јасно е дека покрај координацијата на централно/национално ниво, потребни се мултидисциплинарни тимови и на локално ниво, во заедниците каде што децата се реинтегрираат по нивното враќање и првичните здравствени прегледи. Иако работата меѓу повеќе агенции е клучна, таа има свои предизвици: неподготвеност да се споделат знаења и информации, различни професионални култури кои се својствени за секоја улога, како и тешкотии кои се својствени за координацијата и соработката воопшто. За да одговори на предизвиците во врска со споделувањето информации, Северна Македонија во моментов развива база на податоци што ќе ги олесни пристапот и размената на релевантни податоци меѓу засегнатите страни.

Различни перспективи и мерки

Иако многу елементи и пристапи се слични меѓу земјите кои се соочуваат со враќање на странски терористички борци и нивните семејства, со некои аспекти се управува различно поради различните расположливи ресурси и различните гледишта за ваквата појава. Учесниците темелно разговараа за следните три клучни точки во поглед на различните механизми кои се промовираат од вклучените засегнати страни.

- **Психолошка поддршка.** Постоеше општ консензус во однос на вредноста и потребата од вклучување на димензијата на психолошка поддршка во управувањето со децата повратници. Меѓутоа, во некои области на ЗБ, има недостиг од специјализирани професионалци (т.е. детски психијатри) кои можат да бидат ангажирани во текот на целиот процес. Меѓутоа, ваквата состојба не се однесува на сите партнери на ЗБ, бидејќи некои од нив можат да сметаат на психолози со долгогодишно искуство во работата со лица кои доживеале траума, имајќи ги предвид минатите конфликти во регионот. Покрај тоа, дури и на постојните обучени психолози, психотерапевти и психомоторни терапевти им се потребни адаптациски вештини и континуирано учење кога ќе се соочат со нова појава, нешто што важи во секоја земја. На крајот, Западен Балкан генерално не применува стандардизирани процеси на евалуација во нивната проценка на потребите за психичкото здравје на децата. Меѓутоа, во некои области од регионот, исклучително се дава приоритет на психолошката компонента во различни форми (на пример, Косово нуди многу разновидни пристапи, вклучувајќи групна терапија и терапевтски сесии за мајка и дете).
- **Улогата на мајките.** Жените повратници во Франција систематски подлежат на истрага и гонење; во Западен Балкан жените генерално се вклучуваат во програми за рехабилитација и реинтеграција надвор од системот на притворање. Мајките остануваат со своите деца, давајќи им континуитет на децата како нивна главна референтна точка. Сепак, жените не секогаш се сметаат за жртви или не се гледаат само како жртви, а со оглед на тоа каква безбедносна закана би можеле да претставуваат и имајќи го предвид негативното влијание што тие потенцијално го имаат врз децата, надзор и следење обезбедуваат вклучените професионалци, вклучително и чинителите задолжени за безбедност. Значаен фокус се става на подучување на родителите, стручна обука и економска поддршка на мајките за да се обезбеди нивно најдобро позиционирање за да го водат процесот на рехабилитација и ресоцијализација на нивните деца.
- **Судија за малолетници.** Во Франција, судијата за малолетници има главна улога и ги координира мерките што треба да се развијат и спроведат за поддршка на рехабилитацијата и ресоцијализацијата на децата повратници. На Западен Балкан му недостасува таква личност, која, заедно со координацијата, може да има многу позитивна улога во обезбедувањето правна рамка со дополнителни мерки и интервенции и која може да биде задолжителна за корисниците, кога тоа е релевантно/потребно.
- **Вклучување на граѓанското општество.** Во Франција, работата на повеќе агенции е координирана и имплементирана првенствено од владините чинители, но Западен Балкан има интегрирано различни невладини организации и меѓународни организации во обезбедувањето услуги за децата повратници. Во Босна и Херцеговина, на пример, Меѓународната организација за миграција (ИОМ) придонесе за воспоставување на Фонд за реинтеграција и финансиска поддршка за

повратници и нивните семејства, кој ги поддржува повратниците да најдат работа, а со тоа да обезбедат финансиска независност за нивните семејства. Во Косово, и невладините организации и државните чинители се вклучени во проценката на психичкото здравје на децата повратници. Во Северна Македонија, на невладините организации првично не им беше дозволено да работат со деца повратници поради безбедносните аспекти кои се својствени за ова поле на дејствување. Сепак, пристапот се промени со текот на годините, а невладините организации сега се вклучени во процесот на рехабилитација и ресоцијализација. Вклучувањето на чинители од граѓанското општество, невладини организации и меѓународни организации, носи повеќекратни предности, вклучително и што ова служи како стратегија за надминување на ограничувањата на ресурсите и начин за подобрување на нивото на доверба меѓу заедниците и институциите.

- **Стратешка комуникација.** Иако членовите на локалната заедница (т.е. наставниците и директорите на училиштата) понекогаш се информирани за претстојното пристигнување на дете повратник, се зборуваше за различни искуства во однос на проактивна наспроти реактивна комуникација. Во Северна Македонија, на пример, училиштата не беа информирани за животните приказни на децата во првите случаи на повратници. Се применуваат различни стратегии и во однос на повторното вклучување на детето во заедницата. Што се однесува до школувањето, искуството на колективен живот и структурирана рутина може да биде предизвик за некои деца повратници. Оттука, децата повратници не секогаш се запишуваат во локално(и) училиште(а) по нивното враќање. На пример, во Приштина, децата повратници посетуваат посебни часови во периодот по нивното враќање за да избегнат понатамошна стигматизација.

Нови трендови и клучни согледувања за блиска иднина

Земјите кои се вклучени во управувањето со децата повратници наскоро очекуваат нови пристигнувања, а за некои земји како што е Црна Гора, наскоро се очекува првата репатријација. Групите и поединците што ќе бидат репатрирани во блиска иднина може да претставуваат одредени дополнителни предизвици во веќе сложена ситуација. Постои загриженост дека новите групи од повратници може да вклучуваат деца кои поминале подолги периоди во кампови, каде што можеби дополнително биле изложени на трауматски искуства, како и на обиди за радикализација и регрутирање. Покрај тоа, некои земји, како што е Босна и Херцеговина, очекуваат неколку адолесценти во следната група од повратници. Хетерогеноста на возраста на децата може да создаде извесни предизвици за потребната поддршка и услуги: на пример, тинејџерите би можеле да имаат значителни барања и потреби имајќи го предвид процесот на формирање на идентитетот кој вообичаено се одвива во тие години.

Поддршката на децата повратници е сложена задача која изискува придонес од различни засегнати страни. Покрај тоа, таа претставува долгорочна обврска: иако многу земји неодамна се вклучија во репатријацијата на деца, заложибите треба да се одржат со текот на времето, бидејќи за рехабилитација и ресоцијализација е потребна долгорочна поддршка. Симптомите во врска со доживеаните трауми имаат тенденција да исчезнат во период помеѓу 6 и 24 месеци по враќањето. Сепак, тоа не значи дека можеби нема да биде потребна поддршка во текот на подолг период. Евалуацијата на влијанието на воспоставените мерки може да помогне да се оцени дали процесот се одвива непречено, но мора да се признае дека можни се назадувања во напредокот и треба да се воспостават механизми за нивно решавање.

Препораки

- Сорботката меѓу повеќе агенции е клучна и потребни се механизми за унапредување на сорботката меѓу различни засегнати страни на национално и на локално ниво.
 - Чинителите кои работат на локално ниво за рехабилитација и ресоцијализација на децата повратници имаат централна улога во развивањето на приспособен план за реинтеграција, како и во следењето на напредокот и назадувањата во напредокот.

- Во рамките на пристапот со повеќе агенции, невладините организации и граѓанските организации можат значително да придонесат во процесот, бидејќи обезбедуваат силни и директни врски со заедниците на локално ниво.
- Соработката меѓу повеќе агенции може да создаде одредени предизвици, бидејќи различни чинители може да имаат различни приоритети или професионални култури и можеби не се свесни за нивните соодветни улоги и одговорности. Нудењето можности како што се заеднички работилници за обука може да помогне да се изгради доверба и да се зајакнат професионалните односи.
- Професионалците кои работат со деца повратници може да доживеат вознемиреност, притисок и стрес во врска со очекувањата од нивната улога: на персоналот треба да му се обезбеди континуирана поддршка, како и простор во кој може да се споделат предизвиците.
- Еден од клучните елементи за практичарите кои работат со децата повратници е процесот на градење доверба, кој треба да го опфати не само детето, туку и мајката и другите важни членови на семејството, вклучително и згрижувачкото семејство, доколку ова е применливо. Отворениот пристап со соработка може да ја постави основата за позитивен однос.
- Мајките претставуваат референтна точка за децата повратници. Кога е можно и доколку тоа не влијае негативно врз процесот на ресоцијализација, односот меѓу детето и мајката треба да се одржува и негува во рамки на постојните граници (на пример, преку посети во затвор во случај на мајки кои се во затвор).

Понатамошни активности

Беше изразен интерес за родово-засновани пристапи: идните состаноци и истражувања би можеле да проценат како **согледувањата во врска со родот** може дополнително да се вклучат во постојните механизми за рехабилитација и ресоцијализација за децата повратници.

Возраста на децата повратници (заедно со многу други фактори, како што е изложеноста на траума), може да влијае на мерките кои се потребни за да се олесни нивната реинтеграција во општеството. **Децата** кои ја напуштиле својата земја на потекло како малолетници, а кои станале **полнолетни** до моментот кога ќе бидат вратени во татковината, претставуваат посебен случај и може да подлежат на различни одредби од законски и социо-психолошки аспект: може да се организира состанок кој вклучува мултидисциплинарни практичари кои се занимаваат со оваа конкретна целна група, со цел да се разменат идеи и добри практики за тоа како најдобро да се реши оваа ситуација.

Дополнителни текстови

- РАН. (2020). [Студиска посета: Вратени жени и деца – проучување на тековно искуство на терен](#), Приштина, 10-11 декември 2019 година
- РАН Семејства, заедници и социјална грижа. (2021). [Постапување со децата повратници и нивните мајки од Даеш: општа проценка и продолжување понатаму](#), На интернет, 9-20 мај 2021 година
- РАН РЕХАБИЛИТАЦИЈА. (2021) [Враќање на странски терористички борци и нивните семејства: Увиди на практичарите за подобрување на процесот на враќање](#), На интернет, 16 септември 2021 година
- РАН. (2022). [Управување со странските терористички борци што се враќаат и членовите на нивните семејства со фокус на жените и децата што се враќаат](#), На интернет, Настан за проритетни тематски прашања, 14-15 декември 2021 година
- РАН. (2021). [Студиска посета на Хелсинки: Управувањето со децата повратници](#), Хелсинки, 1 декември 2021 година
- РАН ЗАТВОРИ. (2022). [Улогата на соработката меѓу повеќе агенции при постапување со жените повратници во затвор и при заштита на правата на децата чии родители се во затвор](#), На интернет, 5-6 април 2022 година